

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt | Volume: 3

Sayı | Issue: 1

Haziran | June 2021

Ali Avcu. *İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2020.
Ali Avcu. *The First Marginals of Islām Ghulāt Shīa*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2020.

Değerlendiren /Reviewed by

Zeynep Sarıçam

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

MA Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences

Sakarya/Turkey

zeynep.sars@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-9618-454X>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Kitap İncelemesi / Book Review

Geliş Tarihi | Date Received: 24.04.2021

Kabul Tarihi | Date Accepted: 27.04.2021

Yayın Tarihi | Date Published: 30.06.2021

Atıf | Citation: Sarıçam, Zeynep. "Ali Avcu. *İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2020.", *Turkish Journal of Shiite Studies* 3/1 (Haziran 2021): 128-133.

İntihal: Bu makale, *ithenticate* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by *ithenticate*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> **mailto:** turkishshiitestudies@gmail.com

Abstract

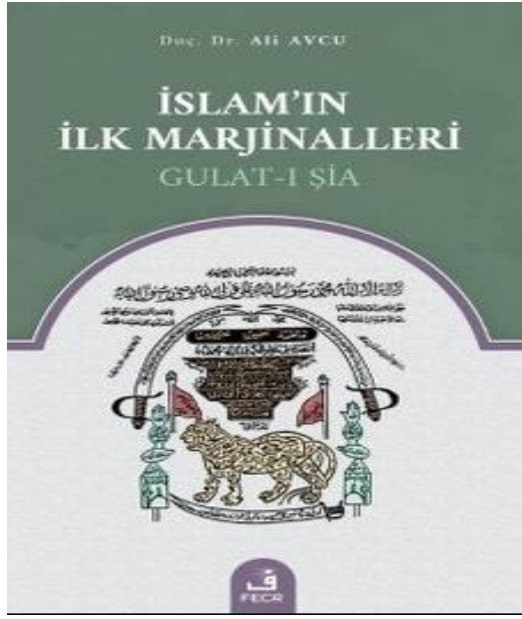
The power struggle that emerged after the death of the Prophet ended with the supremacy of the Quraysh. In time, groups opposed to the concept of management based on Quraysh's superiority emerged. The methods of these groups to struggle with power have been different. Ghulāt Shīa adopted the method of defiance against power and continued this struggle at the intellectual level with the understanding of religion it developed. In *İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia (The First Marginals of Islām Ghulāt Shīa)* written by Ali Avcu, Ghulāt Shīa, is considered as a religious movement that seeks to realize its political and cultural objectives by using the experience of heterodox opposition in the Middle East in an Islamic environment. As the opposition circles insist, it is not an inconsistent, adventurous group that is not clear what it says, but the ideas they develop seem consistent within themselves. In this context, our study is an assessment of Avcu's work.

Key Words: History of Islamic Sects, Imāmāte, Shīa, Ghulāt, Ghulāt Shīa.

Öz

Hız Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan iktidar kavgası Kureyş'in üstünlüğüyle neticelenmiştir. Zaman içerisinde Kureyş'in üstünlüğüne dayanan yönetim anlayışına karşı çıkan gruplar ortaya çıkmıştır. Bu grupların iktidarla mücadele etme yöntemleri farklı farklı olmuştur. Gulât-ı Şîa iktidara karşı başkaldırı yöntemini benimsemiş ve geliştirdiği din anlayışıyla bu mücadelesini fikrî düzeyde de sürdürmüştür. Ali Avcu'nun telif ettiği *İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia* isimli eserde Gulât-ı Şîa, İslâmî bir çevrede Ortadoğu'daki heterodoks muhalefet tecrübesini kullanarak siyasî ve kültürel amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan bir dinî hareket olarak ele alınmıştır. Muhalif çevrelerin ısrarla altını çizdiği gibi ne söylediği belli olmayan, tutarsız, maceraperest bir grup olmamakla birlikte geliştirdikleri itikadî fikirler kendi içlerinde tutarlı gözükmektedir. Bu bağlamda çalışmamız Avcu'nun eseri üzerine bir değerlendirme niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, İmâmet, Şîa, Gulât, Gulât-ı Şîa.

Gulât-ı Şîa olarak bilinen topluluk, Şîiliğin ilk kurucularındandır. Gulât kavramı, haddi aşmak, itidalden uzaklaşmak anlamındaki ğulüv kökünden gelir. Muhalifleri tarafından onlara bu ismin nispet edilmesinin nedeni, onları diğer İslâm fırkalarından ayıran bazı marjinal görüşlere sahip olmalarıdır. Gulât-ı Şîa hakkında muhaliflerinin başlıca bazı iddialarını, teşbih, teccüm, tenasüh, ric'at, bedâ ve imâmet konusundaki görüşleri, ilahlık ve peygamberlik iddiaları, şeriatın hükümlerini hiçe sayarak haramları meşru kabul etmeleri olarak sıralayabiliriz.

İslâm'daki bâtinî din anlayışını ilk ortaya koyan Gulât-ı Şîa'nın İslâm toplumunda birçok ilki gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Ancak İslâm toplumunda önemli bir yere sahip olan bu grup hakkında ülkemizde az sayıda çalışma yapıldığı ve yapılan çalışmaların da yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda genel olarak Gulât-ı Şîa'nın tarihsel gelişimi ortaya koyulmaya çalışılmış, inanç öğretileri objektif bir şekilde ele alınmaktan ziyade eleştiri odaklı yaklaşımlarda bulunulmuştur. Bu konudaki eksiklikleri gidermek amacıyla Ali Avcu, tanıtımını yapacağımız *İslam'ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şia* adlı eseri kaleme almıştır. Eser, 2020 yılında Fecr Yayınları tarafından okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Avcu, bu eserde Gulât-ı Şîa'nın tarihsel sürecini gözler önüne sermeyi ve bu grubun öğretilerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesini amaçlamıştır. Gulât-ı Şîa'nın Ortadoğu'nun heterodoks kültürleriyle ilişkisini ve bu kültürün İslâm'a aktarımında Gulât-ı Şîa'nın rolünü ortaya koymayı ise başka bir çalışmaya bırakmıştır. Eser, giriş bölümüne müteakiben iki ana bölüme oluşmaktadır. Ana başlıklar altındaki alt başlıklarda konular özelleştirilerek daha detaylı bilgilendirme yoluna gidilmiştir.

Avcu, giriş bölümünde ön bilgilendirme mahiyetinde "Araştırmanın Kaynakları", "Araştırmanın Evreni ve Yöntemi", "Kavramsal Çerçeve" ve "Marjinal Şîiliğin Merkezi: Kûfe" adlı dört başlık açmıştır. Yazar, Gulât-ı Şîa/Aşırı Şîilik konusunda akademik bir çalışma yapmanın zorluğunun nedenini, bu gruba ait eserlerin günümüze ulaşamamış olması olarak açıklamaktadır. Bu durum nedeniyle konuyla ilgili çalışmalar genel olarak muhalif kaynaklar üzerinden yapılmakta ve elde edilen bilgilerin çarpıtılmış olma ihtimali yükselmektedir. Avcu'nun çalışması temelde, Aşırı Şîilik öğretisinin iddia edilenin aksine kendi içinde tutarlığı olduğunu açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmaya İslam'ın İlk Marjinalleri isminin verilmiş olmasının sebebi Müslümanların geneli tarafından Gulât-ı Şîa'nın görüşlerinin marjinal kabul edilmesidir. Yazara göre bu isimlendirme, herhangi bir ötekileştirme amacı taşımamaktadır. 'Gulât' kavramını 'Aşırı Şîilik' olarak ilk tanımlayanların İmâmî düşünceye yakın oldukları bilinmektedir.

Bunun nedeni imâmî çevreler tarafından ileriye dönük bir tehdit olarak algılanmaları olabilir. Giriş bölümünde son olarak yazar, o dönemde Kûfe'nin kozmopolit yapısından bahsederek Gulât-ı Şîa'nın sosyokültürel açıdan zengin bir ortamda temellerinin atıldığından bahsetmiştir.

Kitabın “Marjinal Şîiliğin Tarihi Seyri” başlıklı birinci bölümünde tarihi süreç, Gulât-ı Şîa'nın başlıca fırkaları olarak kabul edilen Keysâniyye, Muğîriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Albâiyye-Beşîriyye-Muhammise başlıkları altında ele alınmaktadır. Bu bölümde fırkaların ortaya çıkışı ve kendi aralarında yaşadıkları ayrılıklar, özellikle imâmet konusundaki görüşleri etrafında verilmeye çalışılmıştır. Yazara göre, bu grupların imâmet anlayışları, siyasî hedefleriyle doğru orantılı olarak ortaya çıkmış ve sosyo-politik hedeflerdeki değişime bağlı olarak da gelişmiş ve farklılaşmıştır. Keysâniyye, marjinal Şîiliğin önderi olarak kabul edilmektedir. Bu grubun ilk ortaya çıktığı zamanlarda mutedil bir çizgiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak zaman içerisinde bazı marjinal kabul edilecek görüşleri savundukları görülmektedir. Kaynaklarda aşırı Şîiliğin, Keysâniyye'nin zamanla Gulât-ı Şîa çizgisine kayması neticesinde mi yoksa Keysânî çizgiden ayrılan bazı gruplar tarafından mı ortaya çıktığı konusu net değildir. Yazar, Muhtar es-Sakafî (ö. 67/687) ile başlayan bu hareketin gelişimini, ortaya çıktığı Kûfe şehrinin sosyal ve kültürel yapısını merkeze alarak, o dönemde kurulan Emevî Devleti ile ilişkileri üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Muhtar ile Kuzeyli - Güneyli Arap kabileleri ve Mevâlî gruplar, Emevî Devletine karşı birbirlerine destek olmuşlardır. Muhtar es-Sakafî ile Keysâniyye'nin ilişkilendirilmesi de buraya dayanmaktadır. Muhtar'ın Mevalîden olan Keysân ismindeki bir kişiyi ordusunun komutanı yapmasıyla iki isim arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Keysân, Muhtar es-Sakafî hareketi öncesinde de Hz. Ali taraftarıydı. Muhtar'ın ordu komutanlığı yaptığı dönemde Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 81/700) imam olduğunu Muhtar'ın da onun Kûfe'deki vekili olduğunu iddia ediyordu. Keysân'ın vefatından sonra bu harekete mensup olanlar, onun gizli ilimlere vakıf olduğunu iddia ettiler. Keysâniyye'nin aşırı Şîî grupların öncüsü olarak görülmesi bu sebeptedir.

Aşırı Şîî grupların en önemli taleplerinden birisi Arap-Mevâlî ayrımcılığının ortadan kaldırılmasıydı. Bu nedenle Keysânî çevreler, Abbâsî Devleti'nin kurulmasına destek olmuşlardır. Ancak Abbâsîler bu grubun desteğiyle iktidara gelmiş olsalar da iktidarda kalabilmeleri için daha geniş bir kitleye sahip olan Ehl-i Sünnet'e yönelmeleri gerektiğini fark etmişler ve marjinal Şîî çevrelerle ilişkisi olduğu düşünülen birçok kişiyi idam ettirmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler Keysânî çevreler için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Bunun neticesinde sonraki süreçte imâmetin Haşimî soyundan olması gerekliliğine karşı tutum benimseyen yeni gruplar ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde yazar, Gulât-ı Şîa'nın sayısal yoğunluğu ile kaynaklara konu olması arasında ters bir ilişki olmasına da dikkat çekmiştir. Keysâniyye, Harbiyye, Harîsiyye gibi sayıca az olan fırkaların tarihçilerin daha çok dikkatini çekmişken, Hattâbiyye, Albâiyye ve Muhammise gibi muhtemelen sayıca daha kalabalık olan gruplar araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Araştırmacılar bu durumu genellikle gulât akımların 2/8. yüzyılın ortalarından itibaren önemini kaybettiği şeklinde yorumlamışlardır. Yazara göre bu durumun nedeni, Gulât-ı Şîa'nın içinde bulunduğu

siyasî şartlar nedeniyle farklı bir strateji benimsemesi ve tarihçilerin gözünden uzak kalmak istemeleridir. Bu bölümdeki alt başlıkların sonunda yazarın konuyla ilgili özet paragraflara vermesi olaylar arasında bağlantı kurmada okuyucuya yön vermiş ve takibi kolaylaştırmıştır.

Kitabın “Marjinal Şîilerin Temel Görüşleri” başlıklı ikinci bölümünde ise Gulât-ı Şîa'nın öğretilerini açığa çıkarmak amaçlanmaktadır. Yazara göre bu oldukça zordur. Çünkü onlarla ilgili daha önce yapılan çalışmaların çoğu muhalif kaynaklıdır ve bu grubu itibarsızlaştırmak amacıyla kaleme alınmışlardır. Bu doğrultuda, Gulât-ı Şîa'nın sapkın inançlara yöneldikleri vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Kendi kaynaklarından günümüze ulaşan birinci el bilgiler bulunmadığından, yazar tarafından öğretileri ortaya konulurken ihtiyatlı bir yol izlenmiştir. Müellif, Gulât fırkaları, İslâm itikadını bozmaya çalışan art niyetli kişiler olarak düşünenlerin aksine, onların İslâm öncesi senkretik bir geleneğin taşıyıcıları olduklarını, söylemlerini belli bir gaye ve bütünlük içerisinde yansıttıklarını düşünmektedir. Bu başlıkta Gulât-ı Şîa'nın ulûhiyet, nübüvvet, imâmet, ahiret, mehdî, cifr ve takıyye gibi konulardaki anlayışlarına yer verilmiştir. Ayrıca harf ve sayı gizemciliği konusundaki fikirleri ve onlar hakkında dile getirilen şeriatı nesh etme iddiaları da değerlendirilmiştir.

Gulât-ı Şîa ve onların öncüsü olarak kabul edilen Keysâniyye'nin itikadî konulardaki ilk iddiaları siyasî söylemleriyle bağlantılı olarak gündeme gelmiştir. Gaybî bilme ve gizli ilim sahibi olma iddialarıyla imam olarak öne sürdükleri kişilerin karizmasını güçlendirmeyi hedeflemişlerdir. Yazar, Gulât-ı Şîa'nın ulûhiyet anlayışını, Emevîler dönemi ve Abbâsîler dönemi ayırımına giderek ele almıştır. Emevîler döneminde ulûhiyet konusu, imâmet ve nübüvvet anlayışının bir parçası olarak görülmüş ve siyasî statülerini destelemek gibi bir amaca hizmet etmesi hedeflenmiştir. İmam olduğunu iddia ettikleri kişinin sıradan bir insan olmayıp tanrının beşer suretinde açığa çıkmış bir prototipi olduğuna vurgu yapmışlardır. Gulât-ı Şîa hakkındaki genel görüşe göre imamlarına gerçek bir tanrılık atfetmeleri konusu Avcu tarafından, imamin metafizik güçlere sahip ve özel olarak seçilmiş tanrısal bir insan olduğunu ifade etmek olarak yorumlanmaktadır. Abbâsîler döneminde ise iktidar olma düşüncelerinden uzaklaşan gulât çevrelerin itikadî söylemlerini de revize ettikleri görülmektedir. Kendi dönemlerindeki fırka liderleriyle ilgili ulûhiyet iddialarından vazgeçerek, ulûhiyetle ilgili fikirlerini Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Fâtıma, Selmân-ı Fârisî gibi isimler üzerinden devam ettirmişlerdir.

Gulât gruplar, evrenin ve insanın yaratılışı konuları hakkında fazla düşünce belirtmemiş, kendilerini iktidara taşıyabilecek imâmet ve mehdîlik gibi hususlarla seçilmişliklerini ön plana çıkarmak için uğraşmışlardır. Avcu'ya göre, Gulât-ı Şîa'nın nübüvvet anlayışını düalist bir bakış açısından bağımsız olarak değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. Onların nübüvvet anlayışında nebî ya da resulü tek kişi olarak düşünmek doğru değildir. Düalitenin ilk tarafında yer alan kişi zâhirle sorumlu, diğer kutuptaki kişi bâtını açıklamakla sorumludur. Bâtınî tevil geleneğinin temellerinin Gulât-ı Şîa tarafından atıldığını, sonrasında özellikle İsmâîlîler tarafından geliştirilerek sistematik hale getirildiği söylenebilir.

“Marjinal Şîilerin Temel Görüşleri” başlığı altında değinilen konulardan bir diğeri,

Gulât grupların şeriatı nesh ettikleri ve ibâha yoluna gittikleriyle ilgili görüşlerdir. Yazar bu konuda muhalif râvilere karşı şöyle bir eleştiride bulunmaktadır. Gulât fırkalarından bazıları âyetlerde geçen içki, zina gibi haram ifade eden kavramları Hz. Ebû Bekir, Ömer, Talha, Zübeyr ve Aişe gibi buğz etmeleri gerektiğini düşündükleri sahabeler olarak tevil etmişlerdir. Bazı râviler onların Kur'ân'daki helaller ve haramlarla ilgili kavramları sevdikleri ve sevmedikleri şahıslar olarak tevil etmelerinden dolayı, onların İslâm şeriatını inkâr ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu durumu şeriatı iptal etmeleri ihtimalinden ziyade, ayetlerin zâhirî anlamlarını benimserken bâtinî anlamlarının da olduğuna işaret etmeleri olarak yorumlamak daha doğru olacaktır.

Yazar, eserinin son kısmında Gulât-ı Şîa'nın ahiret anlayışlarıyla ilgili özellikle ric'at söyleminin altını çizmiştir. Gulât-ı Şîa mensuplarının bazıları ric'at anlayışlarını, imamın öldükten bir süre sonra dirilerek tekrar geri geleceği şeklinde açıklamışlardır. Ric'at anlayışının imâmet ve mehdî üzerinden gündeme getirilmesinin nedeni, iktidar karşısında zayıf kaldığı için gelecekte ümidini kesen insanların beklentilerini canlı tutma gayretidir.

Sonuç olarak, Ali Avcu'nun İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia isimli eserinin İslâm Mezhepleri Tarihi alanına önemli katkılar sunduğunu söyleyebiliriz. Eseri muadillerinden ayıran en önemli noktalardan biri, 'Aşırı Şîî' olarak bilinen akımları kendi döneminin şartları içerisinde değerlendirmeye ve bunu objektif olarak yapmaya özen gösterilmiş olmasıdır. Bu alanda günümüze ulaşan birinci el kaynakların bulunmaması nedeniyle yazarın konuyla ilgili muhalif kaynaklarla ilgili ciddi bir literatür taraması yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde konuyla ilgili boşluklar tespit edilerek yapılan bu çalışma, akademik üsluba son derece dikkat edilerek, tarafsız bir bakış açısıyla kaleme alınarak okuyucunun ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.